

Debat

National identitet i dansk senmiddelalder?

Af Mette Brønserud Larsen

Dansk historieskrivning har traditionelt udfoldet sig inden for nationalstatslige rammer, således også middelalderforskningen.¹ Det har imidlertid kun været diskuteret ganske lidt i dansk forskning, om indholdet passer til rammen. Inspireret af en stor international interesse for spørgsmålet om det nationale natur er det dette indlægs formål at søge at af-dække, om det er muligt at tale om en national identitet i dansk senmiddelalder.

Dette er ikke uden vanskeligheder materiale- og fremgangsmæssigt. Sidstnævnte drejer sig om det rimelige og mulige i at ville forsøge at begrebsliggøre fortiden på vore præmisser. Den oplagte fælde at falde i, er den, at man læser sin egen tid ind i fortiden og kommer frem til et resultat hentet i den verden, man aktuelt er omgivet af. I tilfældet med det nationale handler det dog i lige så høj grad om ikke at lukke af for nogle forståelsesmuligheder ved at lade sig begrænse af et begrebssæt designet til vor tid. Helt undslippe disse problemstillinger kan man ganske givet ikke, men de er her forsøgt imødekommet ved en indledende gennemgang af de centrale teoretiske standpunkter, en gennemgang der samtidig skal tjene som analyseredskab i undersøgelsens videre forløb.

Ved et diffust begreb som identitet byder der sig ikke umiddelbart et oplagt kildemateriale til, særligt ikke i dansk

middelalder, hvor variationen i kilder-nes art og antal er forholdsvis begrænset. Det er ligeledes et problem i undersøgelsen af en fælles identitet, at befolkningen er meget skævt repræsenteret i kilderne. I det følgende skal der foretages nogle nedslag på områder, hvor man om ikke direkte så indirekte kunne forvente at finde spor af en forholden sig til Danmark og sig selv som dansker. Disse nedslag er først og fremmest en læsning af Rimkrøniken og en undersøgelse af Knudskulten.

Håbet er, at det vil lykkes at samle de spredte stumper til en helhed og nå lidt videre i svaret på, hvad dansk identitet var i senmiddelalderen.

Hvad er national identitet?

Når man beskæftiger sig med temaer som national identitet, nation og nationalisme, bevæger man sig i et minefelt af teoretiske diskussioner og definitioner. Dermed understreges nødvendigheden af en begrebsmæssig afklaring som udgangspunkt for enhver undersøgelse af disse emner.

Hoveddiskussionen i forskningen omkring det nationale drejer sig om fænomenets oprindelse, herunder hvorvidt man overhovedet kan tale om noget »nationalt« i middelalderen. Fronterne i denne diskussion er traditionelt de såkaldte »perennialister« over for modernisterne.

Perennialisterne ser nationen som en størrelse, der har eksisteret stort set til alle tider. Skærpet til det yderste betyder det en opfattelse af nationen som den naturligste organisationsform for mennesker. Nationen er altså oprindelig, på engelsk *primordial*, hvorfor denne opfattelse også benævnes »primordialism«.²

Modernisterne er en stor flok at skære over en kam, da de står for mange forskellige teorier og tilgange til nationen/nationalisme. Fælles for dem er, at de opfatter nationen og nationalismens fremkomst som værende forbundet med den moderne verden og de processer, den står for – opkomsten af den moderne bureaukratiske stat, kapitalisme, sekularisering, massekommunikation osv. Det er dermed ikke muligt at tale om nation og nationalisme før omkring slutningen af det 18. århundrede. I skarp kontrast til en primordialistisk nationsopfattelse anlægger modernisterne i stærkere eller svagere grad en instrumentalistisk opfattelse af nationen, ifølge hvilken nationstænkningen er konstrueret med det formål at legitimere en elites magt i massernes navn.³ Nationen får således status af en til lejligheden opfundet myte.

En hovedeksponent for modernisterne er Benedict Anderson. Andersons definition af begrebet nation er, som titlen på hans hovedværk afslører, at en nation er et »forestillet fællesskab«.⁴ Forestillet, fordi det er et fællesskab større end den direkte individuelle erfaring, men stadig et bevidst fællesskab klart afgrænset i folkets bevidsthed.⁵ Anderson pointerer, at alle større fællesskaber er forestillede, og man skal derfor se på måden, et sådant fællesskab forestilles på, for at definere det som en nation. I den forbindelse opstilles tre nøgleord: afgrænsning, suverænitet og fællesskab. *Afgrænsning* betyder, at en nation er sammenlignelig med et be-

stemt territorium. En nation vil ikke som et imperium brede sig over nye og fjerntliggende landområder. Grænserne er ikke tilfældige, men opfattes som værende naturlige og sammenfaldende med folket og sproget. I *suveræniteten* ligger, at nationen som statsprincip har løsrevet sig fra ideen om at være givet af Gud. Nationen, der som ide ifølge Anderson er barn af oplysningstiden, vil manifestere sig som fri. *Fællesskabet* er centralt i og med, at det bibringer nationen en horisontal struktur; den opleves som et broderskab, hvor alle er lige – uanset de faktiske forhold. Den yderste konsekvens af dette fællesskab er viljen til at dø for nationen.⁶

Benedict Anderson mener ikke, at denne definition er forligelig med de præ-moderne samfund og i særdeleshed ikke med den før-reformatoriske middelalder. Ifølge Andersons historieopfattelse består verden af en række kultursystemer, og i middelalderen var kultursystemet religiøst og dynastisk. I det dynastiske politiske system legitimeres »lederen« af Gud – ikke af borgerne. Den middelalderlige stat er derfor ikke suveræn som en nation. Borgerne er undersåtter, hvilket understreger samfundets vertikale struktur i skarp kontrast til nationens horisontale fællesskab. At borgerne ikke udgør et folk i betydningen nation, ses bl.a. ved, at en konge uden videre kunne føre to folk sammen under et rige, fx gennem de hyppigt forekommende strategiske ægteskaber.

Først og fremmest var det herskende kultursystem dog religiøst, for Europas vedkommende altså kristent. Latin spiller her en afgørende rolle, da det er her igennem, at den religiøse kultur repræsenteres. Latin var sandhedssproget, siger Anderson, hvilket vil sige, at det var en direkte og hellig afspejling af virkeligheden. Tegnene var ikke tilfældige, og de hellige skrifter kunne derfor ikke umiddelbart oversættes. Latin havde på

den måde monopol på sandheden og var dermed bærer af den overlegne og grænseoverskridende kristne kultur. Dette er vigtigt i Andersons argumentation, for nationalisme er i hans optik ligeledes en kultur og ikke en ideologi. Når det nationale kultursystem vinder frem, hænger det netop snævert sammen med, at latin og den hertil knyttede kultur svækkes. Svækkelsen begynder for alvor efter reformationen, hvor Biblen oversættes til lokalsprog. Kulturskiftet væk fra det latinske hegemoni accelererer for alvor med den såkaldte »bogtrykningskapitalisme« (*print capitalism*), igennem hvilken der bliver mulighed og interesse for at »gøre lokalsprogene til skæbne«. Nationalprogene ligger på et niveau under latin, men samtidig over dialekter, og da de nye sprog bliver centrale i opbygningen af de nye bureaukratiske stater, er grobunden for en ny enhed, nationalstaten, på vej til at blive skabt. Den bygger på helt andre værdier og principper end de middelalderlige. Anderson daterer konkret nationernes opkomst til at være i tidsrummet 1778-1838 i kølvandet på den franske revolution og den amerikanske frihedskamp.⁸ Den første nation, der herefter kunne tjene som rollemodel og forbillede for andre, var ifølge Anderson USA.⁹

Den kritik, der rettes mod Anderson og de øvrige modernister, går på, at skellet mellem den traditionelle og den moderne verden overdrives, og at deres syn på den ikke-moderne verden er for unuanceret. Især middelalderen fremstilles ofte som værende en homogen verden, hvor religionen er den enerådende kultur med et meget simplificeret verdenssyn til følge.¹⁰ Som eksponent for denne kritik skal jeg i det følgende drage Adrian Hastings frem.

I sin bog *The Construction of Nationhood* søger Hastings at påvise, at det middelalderlige England var at betegne som en nation. Hastings er ikke »pri-

mordialist«; hans ærinde er ikke at føre bevis for, at England eller andre lande har eksisteret som naturlige enheder til alle tider, men han tager afstand fra moderniserne og deres syn på nationen som en moderne konstruktion.¹¹ Helt modsat Anderson mener Hastings ikke, at et kristent verdenssyn og nationstænkning udelukker hinanden. Tværtimod finder han nationens idegrundlag i Biblen og påviser, hvordan begrebet i middealderlige engelske bibelskrifter anvendes i overensstemmelse med vor forståelse af ordet.¹²

Hastings hovedtese er, at nationer udvikler sig ud fra såkaldte »etniciteter«, en teori formuleret af en anden nationalismeforsker, A.D. Smith. En etnicitet er ifølge Hastings et folk med fælles talt sprog og kulturel identitet.¹³ Smiths definition er mere specifik, en »ethnie«, som han taler om, er et kulturelt fællesskab fokuseret på en bevidsthed om fælles ophav, myter og historie. Derudover har en »ethnie« objektive fælles kendetegn såsom religion, sprog, visse institutioner osv. Gruppen må også have en forestilling om, at den er eller burde være tilknyttet et bestemt territorium.¹⁴ Det er vigtigt, at »ethnie«-begrebet ikke forstås i racemæssige termer. Det fælles ophav er ikke et biologisk faktum, men en subjektiv opfattelse, der legitimerer en identitet. En etnisk gruppe udvikler sig langt fra i alle tilfælde til en nation. Det er Hastings tese, at transformationen først og fremmest beror på, at etnicitetens mundtlige sprog bliver skriftligt og dermed fikseret. Et skriftligt sprog er stabilt og virker identitetsskabende i og med, at det både forbinder folk, der benytter sig af det, og afgrænser denne gruppe udadtil. Et skriftligt nationalt sprog viser sig ofte først i forbindelse med bibeloversættelser, og når det også benyttes som administrations- og lovgivningssprog, i folkelitteratur m.m., har det dannet grundlag for en ny enhed,

nationen.¹⁵ Andre faktorer indvirker også på nationalbevidstheden, bl.a. udefrakommende pres og muligheden for en statsdannelse, selv om Hastings understreger, at en nation ikke på dette tidlige stadium nødvendigvis er sammenfaldende med en stat og omvendt.¹⁶

Hastings definerer en nation som adskillende sig fra en etnicitet ved at være et langt mere selvbevidst fællesskab, der enten har eller føler sig berettiget til politisk og kulturel autonomi forbundet med et specifikt territorium. Nationen er et horisontalt struktureret samfund, hvor den fælles identitet binder folk sammen – i modsætning til et vertikalt struktureret samfund, der er baseret på loyalitet mod den ledende person/gruppe. I en nation er den fælles identitet altså en vigtigere sammenholdende faktor end fx statsmagten.¹⁷

A.D. Smith, som Hastings bygger på, vil også godt være med til at karakterisere etniske grupper som nationens forløbere, og han er dermed heller ikke afvisende over for, at den nationale identitet har rødder i middelalderen. Hans nationsdefinition placerer imidlertid nationen i nyere tid, idet han definerer en nation på følgende måde: »A named, human population sharing a historic territory, common myths and historical memories, a mass, public culture, a common economy and common legal rights and duties for all members«.¹⁸

En nation bygger på etnicitetens kulturfællesskab, men den behøver også et bestemt territorium og et politisk/økonomisk fællesskab, der bygger på lige rettigheder og pligter. Smiths hovedkonklusion er, at nationen med alle dens facetter indeholder flere elementer, som man først kender i moderne tid, selv om den trækker på forestillinger om og elementer fra fællesskaber, der har eksisteret langt tilbage i tiden.

Vi kan konstatere, at der er markante forskelle i opfattelsen af, hvad en nation

og national identitet er, og som følge heraf, hvornår man kan tale om noget nationalt. På trods af forskellene er det på baggrund af de tre her præsenterede indgangsvinkler muligt at opstille nogle nationale kategorier:

En *eticitet* er en gruppe, der først og fremmest definerer sig selv subjektivt ved hjælp af historisk-kulturelle argumenter, men desuden er det nødvendigt for etniciteten med objektive adskillende elementer i forhold til omverdenen, fx sprogligt. For at tale om en *nation* kræves tillige et fast territorium og social, politisk og økonomisk organisation og en horisontal samfundsstruktur. Nationen må ikke forveksles med *nationalsstaten* med dens *nationalisme*, der bygger på en forestilling om, at en nations grænser naturligt er sammenfaldende med statens grænser. Den er afgjort et 1800-tals fænomen.

De tre udskilte og alligevel sammenhængende fællesskabsformer har det til fælles, at de alle er mere end strengt politiske former for statsorganisation. Snarere repræsenterer de en mangefacetteret opfattelse af samfundets sammenhæng, som ikke er selvfølgelig og naturlig, men som behøver repræsentation og bevidsthed for at eksistere. Det er denne bevidsthed, der er den nationale eller etniske identitet.

Den danske diskussion

Nyere dansk historieskrivning synes at bygge på den modernistiske antagelse, at nationen og national identitet hører hjemme i det 18. århundrede og altså ikke vedkommer middelalderen. Det er en antagelse, der mest markant kommer til udtryk i den af Ole Feldbæk redigerede *Dansk identitetshistorie* fra 1991, der lader 1700-tallet være det kronologiske udgangspunkt, »ud fra en antagelse om, at national identitet først på det tidspunkt bliver et anliggende for

samfundsgrupper uden for magthaver-nes kreds«. ¹⁹ Af samme Feldbæk kan man i antologien *The Birth of Identities* fra 1996 læse en artikel, der meget kortfattet og uden henvisninger åbner mulighed for, at man alligevel godt kan tale om en form for national identitet i middelalderen. Feldbæks tese går dog ud på, at national identitet kun er at spore hos en meget begrænset samfundselite, der bruger danskheden til legitimisation af privilegier. ²⁰

Troels Dahlerup har ligeledes for nylig forfattet en artikel om emnet. Med hensyn til middelalderen argumenterer Dahlerup for, at danskerne har været nationalt bevidste, men denne bevidsthed trænger først op til overfladen og kommer direkte til udtryk, når landet er truet. Det naturlige eksempel er holstenervældet i 1300-tallet, hvorfra digtet »Dolorosa Dacia«, som i rørende stil begræder landets skæbne, stammer. For den egentlige senmiddelalders vedkommende erkender Dahlerup, at kilderne er ret tavse i besyngelse af den nationale identitet, et forhold, der er helt modsat Sverige, hvor man oplever en national blomstring. Med bemærkningen »such a thing is of course totally un-Danish, as there is no need to convince Danes of their Danishness«, tolker Dahlerup kildetavsheden i retning af, at danskerne ikke havde behov for nationale manifestationer, da danskheden ikke var truet og i øvrigt også var en selvfølgelighed. ²¹

Kan Danmark i senmiddelalderen betegnes som en nation, og følte danskerne sig som del af en sådan? Analysen i det følgende er i overensstemmelse med teoriansnittet inddelt i en afklaring af objektive og subjektive kriterier. Objektive kriterier vil sige forhold, der ikke umiddelbart kræver menneskelig forestilling for at eksistere. De subjektive elementer betegner det, man ikke kan se med det blotte øje – forestillinger om historie, ophav, tilhørsforhold osv.

Objektive kriterier: religion, sprog og samfund

Religion er en forholdsvis ukompliceret faktor at tage stilling til for Danmarks vedkommende. Kristendommen var et indiskutabelt vilkår gældende for hele befolkningen, høj som lav. Forholdet til kristendommen har muligvis varieret fra bonde til biskop, men ikke på en måde, der har skabt enklaver i befolkningen. Udadtil har kristendommen dog ikke afgrænset Danmark, for naboerne var på det felt i samme båd.

Sprog er et vigtigt identitetsskabende element. Ifølge Hastings er sproget og dets skriftliggørelse den afgørende faktor i etniciteternes mulighed for at udvikle sig til nationer. Dansk har eksisteret i en eller anden form siden runeindskrifterne. Med kristendommens indførelse blev latin dog anvendt som skriftsprog både i officielle dokumenter og i litterære værker som krønikerne og Saxos *Gesta Danorum*. I sammenhæng med den betydelige indvandring af tyske købmænd, håndværkere og adel blev plattysk ligeledes benyttet flittigt som dokumentsprog i perioden 1325-1425. I senmiddelalderen begynder dette billede at ændre sig. Det første dokument på dansk fremkommer i 1371 og under dronning Margrete styrkes udviklingen for alvor. ²² Fra og med 1396-forordningen udstedes alle love på dansk, og omkring 1425 er dansk blevet det helt dominerende diplomsprog. ²³

Udviklingen betød ikke i første omgang, at man pludselig havde et homogent dansk sprog. Det skriftlige danske sprog, der nu anvendtes i diplomer, var tæt knyttet til hoffet og centraladministrationen, og den sproglige ensartethed her var ikke lige så udpræget inden for anden litteratur. ²⁴ I modsætning til højmiddelalderen var der i senmiddelalderen ikke den store hjemlige litterære produktion, bl.a. stoppede krønikeskriv-

ningen, men til gengæld blev flere udenlandske værker oversat til dansk. Det drejer sig bl.a. om forskellige religiøse tekster og bibeluddrag, populær naturvidenskab, ridderfortællinger m.m. Rimkrøniken, som vi vender tilbage til, er et eksempel på dansk forfattet og dansksproget litteratur fra perioden. Først med bogtrykkerkunstens indtog i København i slutningen af det 15. århundrede blev det danske sprog fastere i sin form og kvalitativt forbedret igennem et stadig større ordforråd, så selv om sproget især mundtligt var præget af dialekter og andre variationer, må det være rimeligt i overensstemmelse med Hastings' fordring at sige, at dansk i senmiddelalderen var et sprog, der taltes af en gruppe over det lokale plan, og som adskilte sig fra nabosprogene, og dermed kunne anvendes til national identifikation.

Et interessant eksempel finder man i forbindelse med Erik af Pommerns kamp for Sønderjylland. De holstenske grever gjorde i 1400-tallets begyndelse krav på Sønderjylland, hvilket Erik af Pommern naturligvis afviste. Spørgsmålet skulle afklares juridisk, og kardinalpunktet i striden var, hvorvidt Slesvig var et arvelen og dermed ville tilfalde holstenerne, eller om Slesvig, som Erik hævdede, var en del af det danske rige, inden for hvilket arvelen ikke fandtes.²⁵ Sagen blev afgjort til danskerne fordel af den tyske kejser Sigismund i 1424, og Eriks argumenter, som bliver fremført både ved et voldgiftsmøde på Femern i 1421 og i 1424 ved den tyske kejsers ret, er interessante i denne sammenhæng. Af akterne fra Femernmødet citeres her i Huitfeldts oversættelse: Sønderjylland tilhører med rette Danmark, »hvilket deraf er at bevise at de udi Sønderjylland bruger dansk ret og haver den holdt siden loven gjordes. For det andet at alle gamle privilegier som kapitlet og Guds hus haver til Sles-

vig, Ribe, Haderslev dem haver rigets konger udgivet. Ligeledes er købstædernes privilegier givne af den danske konge. For det tredje da ved man hvor grænserne er at Danmark og Holsten skilles ad, det er jo deres sprog. Sproget udi Sønderjylland er dansk på denne dag...«.²⁶ At Erik bruger sproget som argument, viser, at man har været bevidst om sproget som noget kendetegnende for landets indbyggere, som noget der adskilte danskere fra tyskere, og som derfor kunne bruges som argument for, at sønderjyderne var danske. Der antydes altså en forbindelse mellem sprog og identitet. Hvorvidt man var bevidst om sproget som noget særegent for det danske rige i de bredere lag af befolkningen, er derimod svært at svare på.

Senmiddelalderens samfund er en svar størrelse at redegøre for på meget lidt plads. På trods af en styrket kongemagt og en tiltagende rigslovgivning under Valdemar Atterdag og dronning Margrete, kan man endnu ikke betragte Danmark som en homogen, centraliseret stat. Loyaliteten har i mange sammenhænge været rettet mod forskellige instanser: bystyre, kirke eller godsejer, og ikke mod et horisontalt fællesskab. Omkring lovgivningen kan man konstatere, bl.a. i ovennævnte eksempel fra Erik af Pommerns styre, at Danmark afgrænser sig udadtil med retten som argument. Det bekræftes i unionsbrevet, hvor der står, at de tre nordiske lande indgår i en union, men beholder hver sin lov og ret.²⁷

Subjektive kriterier: forestillinger om historie, ophav og tilhørsforhold

Centralt i opbygningen af en fælles identitet står den subjektive forestilling om et fælles ophav eller i det mindste en fælles historie. Danmark får tidligt en sådan historieskrivning med Saxos store

værk om danernes bedrifter fra omkring år 1200. Der er ikke meget berettende materiale fra senmiddelalderen, men der er dog undtagelser, og en af disse er *Rimkrøniken*.

Der har blandt forskerne hersket delte meninger om *Rimkrønikens* oprindelse – både med hensyn til tid og forfatter. Diskussionen har drejet sig om, hvorvidt *krøniken* er forfattet af en eller flere personer, og om, over hvor lang tid den er blevet skrevet. Sikkert er det dog, at den er fra senmiddelalderen, og at den stammer fra Sorø kloster, hvor munkene havde fået betroet »at digte om fædrelandets historie«. ²⁸ *Rimkrøniken* bygger hovedsageligt på *Saxokompendiet* og *Rydannalerne* både med hensyn til materiale og tradition, men den adskiller sig stilistisk ved at være skrevet i monologform: De enkelte konger fortæller selv deres historie – og naturligvis på rim. Der er bevaret flere forskellige tryk eller fragmenter af *krøniken*, men i denne sammenhæng benyttes udelukkende det såkaldte Ghementryk fra 1495.

Formålet med den følgende undersøgelse er at finde ud af, hvad *krøniken* afslører omkring dansk identitet. *Krøniken* tages her som et udtryk for en officiel holdning til Danmark i senmiddelalderen, og værket læses i sin helhed som sådan, idet det er forfattet inden for en relativt kort periode, og der ikke synes at ske en udvikling over tid i *krønikens* forhold til de centrale begreber.

Rimkrøniken er traditionelt blevet læst som en national manifestation; i Helge Thodbergs indledning står således, at værkets ånd er en »lige betoning af det kirkelige og det nationale«. ²⁹ De centrale begreber for den følgende gennemgang af *Rimkrøniken* er Danmark, danskerne, kongerne – alt hvad der kan ses i en mulig national diskurs.

Rammen om *Rimkrøniken* er utvetydigt dansk, idet den, som der står skrevet i fortalen, vil berette om de danske

konger. Ordet Danmark optræder 242 gange igennem *krøniken*, hvilket svarer til, at der gennemsnitligt står »Danmark« i hver 21. linie. Ordet »danske« optræder endnu hyppigere, så alt i alt bliver man ret massivt mindet om »det danske«. Men hvordan indgår Danmark og det danske i teksten, hvad er Danmark, og hvem repræsenterer det?

Territorielt defineres Danmark i overensstemmelse med virkeligheden ikke som en fast størrelse, men som det land, hovedpersonerne, kongerne, gennem tiden har kontrol over. Der er intet i *Rimkrøniken*, der taler for en opfattelse af, at Danmark naturligt ligger, hvor det gør, eller burde indbefatte så og så meget land, altså en legitimering af landet som en fast enhed. I den første monolog fortæller kong Humble om sin søn Dan, som landet er opkaldt efter, og her er måske en beskrivelse af, hvad man kunne kalde kernelandet: »Saa hylde the hannum for en forman och neffndæ theris land saa allæ aff dan/Som ære iutland bøde frysland oc fyn/siæland skone halland oc møen/laaland langeland oc falster meth/och manghe smaaland som liggæ ther weth...«. ³⁰ Derudover følger vi kongernes erobringer og tab af land og altså rigets skiftende grænser og størrelse.

Hvem udgør Danmark ifølge *Rimkrøniken*? Den naturlige hovedperson er kongen. I monologerne indgår ofte sekvenser som »Tha jeg hade danmarks rigæ foth...« eller »Da jeg Danmarks krone bar...«, og i øvrigt oplever man hyppigt, at kongen regerer, forsvarer, er til gavn for Danmark osv. Derudover indgår i *krøniken* de danske mænd. Deres vigtigste funktion er gennemgående at levere mandat til at sikre en konge kroner eller direkte at betro kongen riget. Der er ingen tvivl om, at det er stormændene, de der senere betegnes adlen, der menes med de danske mænd. De øvrige danskere i de lavere hierarkier

spiller ikke nogen rolle i Rimkrøniken. En gang nævnes de i indledningen til en monolog, hvor der ofte lægges ud med nogle generelle betragtninger om den gode kongegerning, og hos kong Skjold lyder det således: »The bør hwer koning at haffue til sedh/beskerme syne land och holdhæ fred/Och Wide och gøre syn almw gaffn/ffor hwilkæ han ber sit koningæ naffn/Iegh ælgstæ mit rigæs gode men/iegh halp och trøste them hwer oc en/Fattigæ folk gjorde ieg och soo/thi mwne the meg wel med allæ goo«. ³¹

Sentensen her taler om et samfund, der udgør et fællesskab og en helhed, og antyder et ideal om en regerende konge til gavn for landets samlede befolkning. En sådan sentens må dog læses som et ideal eller som en beskrivelse af den gode konge; man kan ikke tage det til indtægt som en præcis afspejling af de sociale strukturer i det danske samfund. Tværtimod kan man konstatere, at den overvejende tendens i Rimkrønikens fremstilling af et dansk fællesskab ikke lægger næneværdig vægt på at inddrage samfundet i sin helhed. Og når »folket« ikke er bragt på banen, fremstår der en meget tæt forbindelse mellem Danmark og kongen, så tæt at man tilnærmelsesvis kan opfatte Danmark og kongen eller kongeinstitutionen som en og samme ting. Dette kommer bl.a. til udtryk på et tidspunkt, hvor Danmark er uden kongeslægt: »Ther konninghe slæcht Wor slawen dødh, tha wore danskæ i fare og nødh...«. ³² Fokuseringen på kongen hænger delvis sammen med Rimkrønikens form, hvor det er kongerne, der fortæller historien, og derfor er de naturligt i centrum, men at kongens forhold til folket stort set ikke indgår, viser, at dansk ikke er noget, kongen er i kraft af at tilhøre et nationalt fællesskab, men i stedet noget man er, når man hører under den danske konge. Kongen får sin autoritet fra Gud, ikke fra folket. Det er således heller ikke først og frem-

mest danskeres og Danmarks dyder. Rimkrøniken besynger, men kongens.

Sammenfattende om den danske identitet, der kommer til udtryk i Rimkrøniken, kan man sige, at den er snævert bundet op på en dynastisk tradition. Som historieværk skaber krøniken en forestilling om, at danskere og Danmark kan føres langt tilbage i tiden – tilbage til Biblen faktisk. ³³ Hermed er der skabt en kontinuitet, måske ligefrem et oprindelighedselement, i danskheden, selv om det er en forestillet kontinuitet både biologisk og territorielt. Samtidig indeholder krøniken en afgrænsning udadtil i form af en masse sammenstød med især Sverige og Tyskland. Rimkrøniken indeholder alle de klassiske elementer, der kendetegner etnicitetens kulturfællesskab, men at den er så fokuseret på det dynastiske element, at den lader den brede befolkning ude af billedet, og at den ikke definerer dansk som et kvalitativt begreb med en betydning i sig selv, gør det problematisk at opfatte den som et udtryk for national identitet.

Helgendyrkelse var et populært indslag i middelalderen. Derfor kunne man formode, at man gennem en undersøgelse af helgendyrkelsen kunne få en del af befolkningen i tale, som i middelalderkilderne normalt er tavse. Formodningen om, at en national identitet kan komme til udtryk gennem helgendyrkelse, ses især i Norge og specielt Sverige, hvor rigshelgenerne Olav og Erik nyder stor popularitet.

Olav er en af Nordens ældste og mest dyrkede helgener, og han er den første kongehelgen i Skandinavien og bliver på den måde model for Danmarks Knud og Sveriges Erik, der snart følger efter. Olavs tidlige fremkomst betyder, at han i starten særligt spiller en rolle som formidler mellem hedensk kultur og den nye kristendom. I det 12. århundrede,

da Norge blev en selvstændig kirkeprovinc med Nidaros som hovedsæde, voksede dyrkelsen af Olav, og hans politiske stilling som rigshelgen blev understreget.³⁴ At dømme ud fra afbildninger, liturgi, mirakelberetninger m.m. var Olav dyrket gennem hele middelalderen. Senmiddelalderen udskiller sig ved, at Olav afbildedes som kriger og ofte sammen med Knud og Erik.³⁵

Kong Erik dræbes i Sverige i 1160 af en dansk prins, og allerede i 1198 har man optegnelser, hvor han indgår som helgen. Dyrkelsen af Erik har hele tiden været stærkt forbundet med rigets interesser, og det kan derfor ikke overraske, at dyrkelsen af ham topper i senmiddelalderen omkring 1430'ernes oprør mod det danske unionsstyre. Det er et faktum, at Erikskulten, aflæst på mængden af kalkmalerier, blomstrer i disse år. Ligeledes optræder Erik nu på rigsrådets stempel, domkirken i Uppsala indvies i 1435 bl.a. til ham, Eriksgilder stiftes, og i officielle dokumenter anvendes formuleringen »med Gud og Skt. Erik« hyppigt.³⁶ Peter Reinholdsson tolker dette som, at rigsrådet i Sverige i en situation uden konge bruger Skt. Erik som legitimeringsgrundlag. Hvor kongen tidligere var symbol på riget og loyalitetsobjekt, skulle riget nu i sig selv være målet for loyalitet, og det blev altså med Erik den Hellige som symbol.³⁷

I lyset af de norske og svenske helgenkulte omkring Olav og Erik skal kulten omkring *Knud den Hellige* i Danmark nu være genstand for undersøgelse.

Danmarks rigshelgen, Knud den Hellige, blev myrdet i Skt. Albani kirke i Odense i 1086 og blev kanoniseret af paven i 1100. En Knudslegende (*passio*) blev tidligt forfattet, men det er munkens Ælnoths legende om Knud fra 1122, der er den mest kendte. Knud fejres i 11-1200-tallet i flere dødebøger, hvor han nævnes under den 10. juli –

hans dødsdag (passionsdagen). I senmiddelalderen trykkes breviarer og missaler, og i Odense kan man således se, at Knud fejredes både på translationsdagen (kanoniseringen 19. april) og passionsdagen 10. juli samt den følgende uge. I breviarerne fra Lund, Roskilde, Slesvig og Århus fejres passionsdagen samt den følgende uge. Derudover er Knud opført i billedkalendere og enkelte børnebøger.³⁸ Bl.a. dette materiale har Thelma Jexlev brugt i sin undersøgelse af dateringshelgener. Fra omkring år 1300 begyndte man at datere liturgisk i stedet for romersk, hvilket vil sige, at man betegnede navne på dagene med hægennavne i stedet for tal. Thelma Jexlev har gennemgået breve, kalendere m.m. fra middelalderen i en undersøgelse af, hvilke helgener man daterede efter i Norden. Der er optegnelse på over 20 helgener, herunder Knud den Hellige.³⁹

Thelma Jexlevs tal viser en tendens, der må siges ret tydeligt at pege på, at Knud som dateringshelgen bliver benyttet i hele 1400-tallet, med overvægt i århundredets sidste halvdel, og begyndelsen af 1500-tallet. Adskillige andre helgener er benyttet oftere end Knud, men Knud er den hyppigst benyttede danske helgen.

Til brugen af Knud som dateringshelgen kommer en række afbildninger.⁴⁰ På kalkmaleri er Knud med sikkerhed kun afbildet et sted i det nuværende Danmark, i Skive gamle kirke på et billede fra 1522. Derudover er Knud afbildet i Fødselskirken i Bethlehem 1150-1200, Dädesjö kirke i Småland, Sverige 1175-1200 og i syv kirker i Skåne i tidsrummet 1430-1522. På de sikre afbildninger af Knud identificeres han af en indskrift. Sandsynlige afbildninger af Knud i kalkmalerier bærer ingen indskrift, men identificeres enten ved, at Knud optræder sammen med Olav og Erik, hvilket er hyppigt forekommende,

eller ved hans attributter, som er sværd og skjold eller oftere rigsæble og stridsøkse.⁴¹ Et sådant maleri findes i et kapel i Roskilde domkirke malet i 1460'erne, i fire kirker i Skåne fra perioden 1430-1500 og i en enkelt kirke i Finland fra 1510-20. Om disse 16 kalkmalerier kan man bemærke, at billederne fra Bethlehem og Dädesjö skiller sig ud tidsmæssigt og geografisk. De resterende 14 billeder er fra 1430-1522 og er centreret omkring Østdanmark på nær billedet fra Skive og det fra Finland.

Ud over på kalkmalerier er der tre sikre afbildninger af Knud, en træskulptur fra Finland fra 1400, en kannikestol i Roskilde domkirke fra 1420 og en bialtertavle i Skt. Peders kirke i Næstved fra 1500. Derudover er der sandsynlige afbildninger af Knud på altertavlerne i Århus domkirke (1479), i Sakskøbing kirke (1500) og i Nørholm kirke (1510-30). Disse afbildninger følger den samme tidsmæssige tendens som kalkmalerierne, da de ligeledes er udfærdiget i 14- og 1500-tallet; geografisk er billedet lidt mere spredt.

Ser man på motiverne i de i alt 22 afbildninger kan man se, at Knud stort set altid afbildes med krone og som regel også andre kongeattributter, hvilket understreger hans status som rigshelgen. På altertavlen i Nørholm og på kannikestolene i Roskilde optræder Knud med det danske rigsvåben, altså en dansk rigshelgen. På 8 af kalkmalerierne, alle fra Skåne, optræder Knud sammen med Olav og Erik, i et tilfælde kun med Erik og i 6 tilfælde med Olav; tilbage bliver 7 tilfælde, hvor Knud afbildes alene. Heraf er det ene kalkmaleriet fra Dädesjö, et andet fra Fulltofta, et træskærerarbejde fra Finland og resten fra det nuværende Danmark.

Et interessant aspekt omkring afbildningerne er, hvem der bestemte, at de skulle udføres. Det er desværre et meget vanskeligt spørgsmål at besvare, men

man har dog nogle oplysninger. Kannikestolene fra Roskilde og altertavlerne fra Århus domkirke og Nørholm kirke er udført på initiativ af henholdsvis Jens Andersen (Lodehat), Jens Iversen (Lange) og Jens Andersen Beldenak, tre magtfulde bisper med tætte forbindelser til kongen. Kalkmaleriet i Roskilde domkirke er placeret i et kapel bestilt af Christian 1. som gravkapel. I Skive gamle kirke har man fundet påmalede våbenskjolde fra slægterne Høg og Reberg: Niels Høg var lensmand på Skivehus på det tidspunkt, hvor kalkmaleriet blev udført.

Af øvrige vidnesbyrd om dyrkelse af Knud skal nævnes Knudsgilderne. De havde oprindeligt Knud Lavard som skytshelgen, men omkring år 1300 blev skytshelgenen imidlertid i visse tilfælde ændret til at være Knud den Hellige.⁴² Motivet bag ændringen er svært at opnå klarhed over, men om ikke andet må det afsløre en fornyet interesse for Skt. Knud konge.

Det kan ligeledes være af en vis betydning at spørge, hvor man *ikke* finder vidnesbyrd om en dyrkelse af Knud. Her er det påfaldende så få overleveringer af Knuds legende, der findes, ligesom der stort set ingen vidnesbyrd er om Knuds helgenkraft og mirakler i den forbindelse. En udbredt del af helgendyrkelsen var hellige kilder, men bortset fra to mulige kilder i Jylland kender man ingen kilder opkaldt efter Knud.

Om Knudskulten kan man sammenlagt konkludere, at den overvejende er et senmiddelalderligt fænomen. Dette taler først og fremmest afbildningerne for, men også dateringerne og liturgien, selv om materialet fra tidligere perioder for dateringernes vedkommende slet ikke fandtes og med hensyn til liturgien er sparsomt, hvilket vanskeliggør en egentlig kontrastering. Alligevel synes det rimeligt at udpege den senere del af senmiddelalderen som den periode, hvor Knud alt i alt er hyppigst repræsenteret.

Geografisk synes Østdanmark, specielt Skåne, at have en overvægt af tegn på Knudsdyrkelse, men billedet er ikke entydigt og lægger op til flere tolkningsmuligheder. Den svage repræsentation af Knud i Jylland kan fx være et resultat af, at man der havde nogle meget dyrkede lokalhelgener, Niels og Keld. På spørgsmålet om, hvem der dyrkede Knud, og hvem der stod bag opblomstringen af kulten i senmiddelalderen, må svaret blive, at der – ganske vist ud fra et meget begrænset materiale – tegner sig et billede af, at bisperne og kongen har spillet en rolle. Dyrkelsen af Knud synes at have været forholdsvis udbredt gennem liturgien, men til gengæld er der ikke meget, der tyder på en stor folkelig dyrkelse. Endelig er det vigtigt at holde sig for øje, at Knudskulten i det hele taget, sammenlignet med dyrkelsen af andre helgener, ikke har været særligt udbredt. Næsten enhver anden helgen er hyppigere afbilledet end Knud, og i en tid, hvor kalkmalerier var det gængse massemedie, er de få billeder et vægtigt vidne om en ikke særlig udbredt kult.

Ikke desto mindre handler det sidste centrale spørgsmål omkring Knudskulten om, hvordan den skal placeres i den større sammenhæng, i hvilken kontekst den skal forstås. Det er oplagt at forsøge at se Knudskulten i en politisk ramme, der enten kan være national eller unionsideologisk. Sammenstillingen af Olav, Erik og Knud er det oplagte udtryk for en slags unionsideologi. Der er også andre vidnesbyrd om, at de tre helgener blev fejret i sammenhæng, bl.a. er et alter i Nidaros-domkirken i 1497 viet til dem, og dronning Margrete har i sammenhæng udsendt pilgrimme til Nidaros, Uppsala og Odense, de respektive hjemsteder for helgenerne.⁴³ At tre-helgenmotivet er mere populært i Skåne end i det øvrige Danmark, kan udlægges som en opbakning om unions tanken eller som en advarende påmin-

delse om tingenes rette sammenhæng i et område landfast med de oprørske svenskere.⁴⁴ Der er også andre udlæggninger af brugen af helgenkongerne, bl.a. at de skulle repræsentere de hellige tre konger. Jeg synes dog ikke, at man på baggrund af ovenstående kan se bort fra, at brugen af rigshelgener i senmiddelalderen må have haft en vis politisk betydning, men om den betydning for Danmarks vedkommende også har været national, er sværere at besvare. Opblomstringen sker i slutningen af 1400-tallet, efter at Skt. Erik har spillet en stor rolle i Sverige som samlende symbol på foranledning af rigets øverste mænd. Noget kunne tyde på, at rigets øverste mænd i Danmark med kongen i spidsen på tilsvarende måde forsøger at fremme Knudsdyrkelsen. Situationen i de to lande giver imidlertid meget forskelligt udfald. I Sverige har man i modsætning til i Danmark ingen konge, og man er i en union, som man er utilfreds med, men som man fra Danmarks side som initiativtager har interesse i at bevare. Hvor den svenske brug af Erik er mere entydig national og tillige større, er Knudskulten i Danmark mindre udbredt og mindre klar i sin symbolværdi. Ses som et udtryk for folkelig opbakning om en national identitet, kan den ikke.

Konklusion

Hvad ville en fæstebonde fra Århusegnen i senmiddelalderen svare på spørgsmålet om, hvem han var, og hvor han var fra – at han var dansk, jysk, århusiansk, skandinavisk, kristen eller et medlem af den og den slægt? Ville hans herremand svare på samme måde? Ville biskop Jens Iversen (Lange)? Det er spørgsmål som disse, dette indlæg har kredset om, og som det nu er på tide at forsøge at besvare. I teoriafsnittet fastsattes nogle identitetskategorier, idet

formålet var at placere Danmark i forhold til disse. Med Rimkrøniken som et senmiddelalderligt eksempel på en tradition for at se Danmark som en til alle tider eksisterende størrelse territorielt og befolkningsmæssigt, med sproget som sammenholdende og afgrænsende element og med en vis institutionel udbygning, er der med A.D. Smith klar basis for at betegne Danmark som en etnicitet. Set med Adrian Hastings' øjne ville Danmark, bl.a. bedømt på sprogstadiet, være i nærheden af at kunne kaldes en nation, men en horisontal samfundsstruktur er langt uden for rækkevidde. Det forekommer mig derfor ikke rimeligt at betegne Danmark som en nation. Vælger man at kalde Danmark en etnicitet, er det dog klart, at det er en meget fastetableret udgave af slagsen. Skønt grænserne ofte forandres, har Danmark langt tilbage haft et fast kerneområde og dermed en konkret territorial tilknytning. Institutionelt ser man netop i senmiddelalderen en udvikling mod centralisering.

Bevæger man sig fra de objektive kriterier til de subjektive og ser på, hvordan det at være dansk fremstilles, må man med Rimkrøniken svare, at det er en identitet, der udgår fra oven, som bygger mere på kongen end på folket. Det leder over i spørgsmålet om, hvor bred en identitet danskheden var, og hvorfor den blev dyrket. Jeg tror, man må give Ole Feldbæk ret så langt, at bevidstheden om at være dansk har været mest »påtrængende« og artikuleret i samfundets øverste lag omkring kongen, hvor det at være dansk i krige, diplomatiske forbindelser osv. har været stillet over for svensk og tysk. Adelen har påberåbt sig danskheden, når privilegier og embeder ikke skulle falde i hænderne på udlændinge. Set fra den vinkel har danskheden været knyttet til materielle interesser og til indflydelsesrige personer.

Før man lader dette være den endelige konklusion, må man holde sig for øje, at dette er de eneste steder, en danskhed kan aflæses direkte i kilderne. Spørgsmålet er, om man på den baggrund kan konkludere, at noget andet ikke eksisterede. Undersøgelsen af Knudskulten var et forsøg på at nærme sig det svar fra en anderledes vinkel, men svaret bragte os ikke videre: Knudskulten indeholder et politisk, muligvis nationalt budskab, men var uden den store gennemslagskraft. Sammenlignet med situationen i Sverige rejser den det spørgsmål, der i nogen grad stemmer overens med Troels Dahlerups hypotese, om en nationalfølelse i højere grad havde været aflæselig, hvis de omgivende forhold havde været mere truende. Det er en kontrafaktisk hypotese, man må forholde sig til med alle slags forbehold, men som nok kan besvares med et forsigtigt ja ud fra den antagelse, at en dansk bevidsthed er en latent identitet, der har været et delelement i et middelaldermenneskes selvopfattelse, og som var mere fremtrædende i særlige situationer. Slutteligt skal det påpeges, at da dansk identitet i dag er kvalitativt forskellig fra dengang, er det muligt, at man for at undgå misforståelser skal overveje en anden identitetsbenævnelse end national, når man taler om at være dansk i middelalderen.

1. Jf. senest Kurt Villads Jensen: »Den hvide race og den danske jord«, *Historie*, 1998, 1, s. 91-103.
2. A.D. Smith: »National Identities: Modern and Medieval?«, *Concepts of National Identity in the Middle Ages*, ed. Simon Forde m.fl., Leeds 1995, s. 22.
3. A.D. Smith: *National Identity*, London 1991, s. 20.
4. Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London 1992 (1983).
5. Anderson: *Imagined Communities*, s. 6.

6. Anderson: *Imagined Communities*, s. 7.
7. Anderson: *Imagined Communities*, s. 43.
8. Anderson: *Imagined Communities*, s. 46.
9. Anderson: *Imagined Communities*, s. 81.
10. L. Johnson: »Imagining Communities: Medieval and Modern«, *Concepts of National Identity in the Middle Ages*, ed. Simon Forde m.fl., Leeds 1995, s. 4f.
11. Adrian Hastings: *The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge 1997, s. 10f.
12. Hastings: *The Construction of Nationhood*, s. 15ff.
13. Hastings: *The Construction of Nationhood*, s. 3.
14. Smith: *National Identity*, s. 21.
15. Hastings: *The Construction of Nationhood*, s. 20ff.
16. Hastings: *The Construction of Nationhood*, s. 2f.
17. Hastings: *The Construction of Nationhood*, s. 25.
18. Smith: *National Identity*, s. 40.
19. *Dansk identitetshistorie*, red. Ole Feldbæk, bd. 1: 1536-1789, København 1991, s. 18.
20. Ole Feldbæk: »Is there Such a Thing as a Medieval Danish Identity?«, *The Birth of Identities. Denmark and Europe in the Middle Ages*, ed. B.P. McGuire, København 1996, s. 127-134.
21. Troels Dahlerup: »Danish National Identity, c. 700-1700«, *Nations, Nationalism and Patriotism in the European Past*, ed. Claus Bjørn m.fl., København 1994, s. 58f.
22. Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie*, bd. 2, København 1968 (1947), s. 29.
23. Skautrup: *Det danske sprogs historie*, bd. 2, s. 31.
24. Skautrup: *Det danske sprogs historie*, bd. 2, s. 41.
25. Kr. Erslev: *Erik af Pommern. Hans kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens opløsning*, København 1971 (1901), s. 169ff.
26. Arild Huitfeldt: *Danmarks Riges Krønike. Chronologia III*, København 1977 (1603), s. 302ff.
27. Un onsbrevet 1397 §3, *Norske middelalderdokumenter*, ved Sverre Bagge m.fl., nr. 101-102. Nu trykt i *Diplomatarium Danicum/Danmarks Riges Breve*, 4. rk. bd. 6, nr. 344-345.
28. *Den danske Rimkrønike*, bd. 1, Ghementrykket 1495, udgivet af Helge Toldberg, København 1961, s. VIII.
29. *Den danske Rimkrønike*, bd. 1, s. VIII.
30. *Den danske Rimkrønike*, bd. 1, s. 6.
31. *Den danske Rimkrønike*, bd. 1, s. 8f.
32. *Den danske Rimkrønike*, bd. 1, s. 51.
33. *Den danske Rimkrønike*, bd. 1, s. 5.
34. Torø Nyberg: »St. Olav als der Erste einer Dreiergruppe von Heiligen«, *St. Olav, seine Zeit und sein Kult*, (Acta Visbyensia IV), Uddevalla 1981, s. 169.
35. Art. »Olav den hellige«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bd. 12, 1981, sp. 561-583.
36. Peter Reinholdsson: *Uppror eller resningar?*, Uppsala 1998, s. 52; art. »Erik den helige«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bd. 4, 1981, sp. 13-21.
37. Reinholdsson: *Uppror eller resningar?*, s. 52f.
38. Art. »Knud den Hellige«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bd. 8, 1981, sp. 596-600.
39. Materialet er fundet i Thelma Jexlev: »Lokalhelgener og middelalderlige nordiske brevdateringer«, *Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen*, København 1981, s. 223-260.
40. Afbildningerne er fundet katalogiseret hos Elizabeth Kofod-Hansen: »Knud den Hellige i middelalderlige malerier og træskærerarbejder. Et bidrag til Knud Konges ikonografi«, *Knudsbogen 1986*, Odense 1986, s. 61-78 og tjekket i *Danmarks kirker*.
41. Kofod-Hansen: »Knud den Hellige i middelalderlige malerier...«, s. 66.
42. Curt Wallin: »Knudskulten i Lund«, *Knudsbogen 1986*, Odense 1986, s. 82.
43. Nyberg: »St. Olav als der Erste...«, s. 70f.
44. Kofod-Hansen: »Knud den Hellige i middelalderlige malerier...«, s. 63.